

IRODALOM.

A Műveltség Könyvtára. XI. köt. A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. XII + 682 l. 298 szöveggéppel, 4 színes és 54 fekete műmelléklettel. Kiadja az Athenæum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. Athenæum-nyomda. Ára 24 K.

A Beöthy-féle képes irodalomtörténet után, mely már harmadik kiadásban forog közkezen, a művelt közönség kezébe szánt új irodalomtörténetnek az adott volna létjogosultságot, ha a Beöthy-félétől egész conceptiójában és kivitelében eltérve, *egy szerző írja meg*, ha terjedelme jelentékenyen kisebb, s ha a szaktudomány igényeit teljesen figyelmen kívül hagyva, csak a laikus művelt közönségre számít. Ehelyett azonban kapunk egy könyvet, melyet öten írtak, mely 682 lap terjedelmű, s melynek 1867 előtti része csak a laikus közönségre számít, 1867 utáni része pedig csak a szaktudomány további munkájához szolgálhat első alapvetésül. Így, amiben haladást jelethetett volna, már fogantatásában meghiúsult. Modorából, felfogásából és arányaiból hiányzik a történeti műben olyannyira szükséges egység és egyöntetűség; terjedelme oly nagy, hogy soha laikus ember végig nem olvassa; szigorúan megszabott közönsége nincs.

Ahány szerző, annyi modor. Pintér Jenő (az 1526 előtti s az 1664 és 1825 közötti rész írója) különös súlyt fektet a bevezető korrajzokra. Világosan tagolt tudnivalókat közöl röviden, józanul. Anyagát általában igen erősen megrostálja. Kardos Albert (1526—1664) essay-szerűleg dolgozik; igyekszik az egész irodalmi kor egységét állandóan éreztetni, de a közlés és tanítás feladatairól sem felejtkezik meg; csinosan s nem egyszer bizonyos átmelegedéssel ír, mely legerősebben az igen sikerült Pázmány-fejezetet hatja át. Kettőjük modora még eléggé összefér. De már Endrődi Sándoré (Széchenyitől a kiegyezésig) erősen kírí a többi közül. Minden fejezete egy-egy önálló lyrai költemény, rapszódia prózában, virágos, választékos nyelven megírva; nem tanít, nem közöl, csak lyrai visszhangja akar lenni az illető író egész munkásságának, csak a maga összbnyomását akarja megértetni az olvasóval. E nemben vannak is kimagasló fejezetei (Kemény, Madách), de vannak fölöttébb üresek is (Petőfi, Jókai). Modora, ha magában hat (mint a Századunk magyar irodalma c.

önálló kötetben), igen érdekes és eredeti, de ide átplántálva nagyon kiütökzik társai közül. Végül Ferenczi Zoltán (1867—1900) a túlsó végletbe esik: fejezeteiben egymást követik az életrajzi adatok, címek, évszámok. Egy bibliografus hatását kelti, ki anyagát épen most rendezgeti.

Innen az egyöntetűség hiánya. De nemcsak innen. Olykor ugyanazon szerző művében is következetlenség, aránytalanság s az anyagnak kritikátlan beosztása tűnik fel.

Pintér, kivált a régi részben, bőven idéz: a többi alig; ő mai kiéjtéssel idéz, Kardos eredeti helyesírással. Simonyi bibliografiai utalást is ad, a többi csak elvétve. A kiegészés utáni szépirodalom csak 1900-ig van ismertetve: a tudományos irodalom (miért?) 1900-on túl is, sőt Berzeviczy méltatásában egész 1913 februárjáig lejön. Pintér újra megírja a magyar nyelv eredetét, holott Simonyi már elvégezte.

Aránytalanul kevés, amit a Margit-legendáról, Balassa katona-dalairól, s a semmivel egyenlő, amit Mindszenti Gáborról hallunk, holott övé az egyéni, hangulatos előadás legkorábbi érdeme, mit kézikönyveink Mikessel bitorolhatnak. Poncianus többet kap, minf Heltai Fabulái, holott stilisztikai érdeme (csak erről lehet szó) nulla ez utóbbiéhoz képest; a névtelen s bátran mellőzhető Comico-Tragédia ugyanannyi helyhez jut, mint Balassi Menyhárt; a soha nem olvasott, kéziratos Horologium Turcicum annyihoz, mint a kétszázéves olvasottságú, híres Hármas Istória. Kuthy Jósikával jut egyenlő helyhez. Gyulai lyrája terjedelmesebb ismeretést kap, mint kritikai munkássága, holott a cikk szerzője emezt becsüli többre. Szabolcska csak félfannyi helyet kap, mint Kozma Andor, körülbelül annyit, mint Farkas Imre, kit, mint 1900 után fellépő verselőt, szóba sem kellene hozni. A Kocsonya Mihályról szóló pálos bohózat (1766), melynek a feledésből kiemelése Pintér érdeme, oly bő méltatásban részesül, minőt az Ember Tragédiája is alig kap. Élő nyelvészeink közül ki van adva olyanak az arcképe, kiről a szöveg csak egy sort ad, s elmaradt olyané, ki ugyanott 16 sorral szerepel. A kiegészés előtti irodalomban átlag jól megválogatott, erősen megrostált anyag: a kiegészés utániban jelentéktelen írók egész hadserege; amott az idő rostált, itt senki sem.

Az anyag beosztását nem mindig vezette kellő megfontolás. Az 1526 előtti irodalmat, kivált ha nem szakközönséghez szólunk, kár annyira szét-darabolni: pogányság, Árpádok és vegyesházbeliek korára. Ez csak nehezíti egységes kép kialakulását, a nyelvelméli adatok megjegyzését, egy-egy fejlődési ág egységes bemutatását (krónikák; népköltészet). De indokolatlan is: a dinasztiai változása abszolúte nem befolyásolta azt a Mohács előtti, maréknyi kis irodalmat, mely igazában úgyis csak a XV. század legvégén indul meg. A kurucvilág lyrája és epikája, egy sablon-mervevségű beosztás kényszere folytán, úgy szét vannak hajtva, hogy épen száz lapra esnek egymástól. Viszont, ahol ez elkülönítés mindenképen indokolt lett volna, a kiegészés utáni lyrai és elbeszélő költészetre vonatkozólag nincsen végrehajtva; így ebben a chaoszban képtelenség rendet teremteni; holott Kéki Lajos értekezése az elbeszélő költészet beosztására már kész tervvel szolgálhatott volna, s ha a lyra magára marad, talán könnyebben található benne

valamelyes osztályozási alapot. E kor irodalmi tömkelegében ma sem látunk világosabban, mint Ferenczi előtt. Annnyit u. i. a priori is tudtunk, hogy voltak, akik Petőfit, Aranyt utánozták, és voltak «többféle irányt követők» (ez egy fejezet címe). De nemcsak a címek, az osztályozás e külső cégerei, Ferenczi jellemzései sem fedik föl, miben áll az együvé sorozottak belső rokonsága. Benedek Aladár, E. Kovács Gyula, Darmay Viktor stb., miért kerültek «Néhány kísérletező» címen külön csoportba s együvé? miben különböznek a «többféle irányt követők»-től? Endrődi részében sem érthető, miért van kivéve Tóth Kálmán a Petőfi-utánzók sorából s együvé csapva Vajda Jánossal «Két lyrikus» címen. Ép oly joggal lehetne Három, Négy, vagy Öt lyrikus című fejezeteket kreálni azok részére, kiket nem tudunk hová beosztani.

Ami a részleteket illeti, a könyv nem mindig vet számot közönségével, vagy alkalmi feladatával. A középkori bámulatot «hiszékenységet» kipécézni, mikor egy legendáról szólnak; a középkor erkölcsi szigorúságán «felháborodni» egy kódexbeli példa tárgyalásakor; a klasszikus vonatkozások halmozása miatt oly módon róni meg Berzsenyit, mintha mai író volna: nem tartoznak a történetíró feladatai közé. Gyanítások közlése (hogy *Szilágyi és Hajmási* s a *Bankó leánya* alighanem egy köztől származik, mit a szerző majd egyszer bebizonyít): nem ide való. A nyelvtörténeti bevezetésben semmi helye a rokonság adatszerű bizonyításának, itt csak kész tételekre van szükség; de ha már bizonyít s egy sereg rokon szót idéz, lemondhatna arról a vad helyesírásról, melynek alul, felül, oldalt arkas, karikás, egyponthos, kétponthos, hehezetes, vonáskás betűjegyeivel a jámbor művelt ember nem tud mit csinálni.

Főlöszleges a Magyar Grammatikátskát abban a kiváltságban részesíteni, hogy legújabb, Simonyi-féle kiadása jeleztesse a jegyzetben; főlöszleges utalni Simonyi Misteli felett mondott emlékbeszédére, Simonyinak a Beöthy-émlékkönyvben megjelent értekezésére s a Nyelvőr egy-két tanulmányára. A többi munkatárs u. i., úgylátszik, elvből nem utal, de maga a nyelvtörténeti bevezetés írója sem utal minden esetben, pedig volnának jelentékenyebb alkalmai is. Főlöszleges és már-már unalmas tudományos mókaszámba megy annak a Molnár János-féle ostoba *boándamus*-versnek a közlése. Vagy ez kell a laikus magyarnak?

Hiányzik ellenben ugyanazon részben a nyelvjárások velős ismertetése az irodalmi nyelv szempontjából. A későbbiekben: általános tájékoztatás a kódexekről; az igen fontos túlvilági látomások ismertetése; az Erasmus-mozgalom jelentőségének kiemelése a reformatio előkészítésében (mit Melich nemrég igen határozottan megállapított, s épen a legrégebb magyar nyomtatvány ismertetésében, melyről pedig könyvünk tudomással bír); hiányzik a nyomtatás elterjedésének valamelyes vázlata. A színészet és drámairodalom ügye általában mostoha gyermek; csak Szigligetinél kezdjük észrevenni, hogy olyan is volt. Csepreghy Sárka csikója és Piros bugyellárisa részletes ismertetést érdemelt volna.

Elavult itélet számba megy (Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes megállapítása óta) Sylvester agyonidézett szavaiban még ma is valami korát

megelőző nagy elfogulatlanságot látni, sőt azon az alapon, hogy a virág-énekek képes beszédét észreveszi (mert semmi egyébről nincs szó), egyenesen Balassa Bálint úttörőjének tenni meg. Elavult ítélet (Péterfy esszaye után) Eötvöst «a Karthauzi költőjének» címezni (holott a cikk maga is a Falu jegyzőjét méltányolja teljesebben), Keményt pedig «a magyar Balzac»-nak minősíteni (holott Dengi János alaposan kimutatta, mily csekély a Balzac-párhuzam lehetősége).

Tévesen állítja Balassáról méltatója, hogy katonai és természetdalmi már élénken emlékeztetnek Provence énekeseire, holott B. költészetének épen ez a része nem emlékeztet semmi idegenre, lévén az ő legeredetibb s legtizenhatodikszázadibb magyar tulajdona. Tévedés, mintha a Kopaszszág dicséreti humoros mű volna, holott a legpéldásabb komolysággal, s a bibliából vett idézetekkel bizonyítja, hogy a kopaszság nem szégyelni való; nekünk talán e naivsága miatt megmosolyogni való, de nem humoros. Amade érdemét helytelenül látja verstechnikája gazdagságában a méltató; Amade, abszolút belső ürességével, a régi magyar lyra végső decadentiáját jelenti, s nem kiválóság, csak az üresség non plus ultrája az a csilingelő, cifra, pántlikás versificatio. Tévedés, hogy Bajza *megsejtette* volna Petőfit; akit ő sejtett meg, az még akkor csak a Kölcsey-Bajza irány tehetséges kezdő-másolója volt. Vajda Pétert Tárcsai Bende c. történeti regényével (1837), kronológiai tévedés Jósika elődének vallani.

De van e könyvben igen súlyos igazságtalan ítélet is. A Bajzáról szóló fejezetnek mintha csak az lenne a célja, hogy meggyűlöltesse Bajzát s általa kipellengérezze a kritikát, — ami egy alapjában véve kritikai műben nagyon furcsán hat. Egy klikkrendszer zsarnokát látja benne, vitatkozik vele (eső után . . . polémia) s még azzal is őt vádolja, hogy utánzásában fiatal talentumok sorvadtak el. Talentum azonban utánzásban soha sem sorvad el. A Jókairól szóló fejezet is, ahelyett hogy Jókait méltatná, a kritikát szidja: a honi kritika «kaján örömmel» szabdalja szét Jókai hőseit; a kritikus, maga nem tudván alkotni, «mások alkotásain élösködik»; «Ugyan kérlek, jó urak, menjetek azzal a kritikával! Mert hisz . . . mi is az a kritika? A költészet inasa, — a múzsák szobalánya, — okvetetlenkedő pincér, — finánc, kéményseprője a Helikonnak». Magára érti-e mindezeket Endrődi, ki ezúttal maga is kritikai munkát végez, vagy munkatársaira is, az egész könyvre, mely mégis csak kritika akarna lenni?

Végül, mielőtt egy általános nagy hiányra mutatnék rá, nem hagyhatom szó nélkül azon pongyolaságokat, sőt baklövészerű furcsaságokat, melyeket olvasás közben elég szép számmal jegyeztem meg (kivált a könyv vége felé). Az olasz kölcsönszók között pl. «sok szövet és más fényűzési cikkek» sorában ott szerepel a «konty» is. Vörösmarty méltóságához sehogysem illik ez a kép: «ez a sokzenéjű vén cigány, akinél felségesebb *nótákat* széles Magyarországon nem *muzsikált* senkisem.» Nagyon csárdás. «Mind *menyiségre*, mind *költőiségre* Czóbel Minka jelenleg legkiválóbb költőnőnk.» «Ehhez a két művéhez (Grünwald Béla) még egy harmadik kötetet akart írni, *de ebben öngyilkossága meggátolta.*»

Csak slendriánság lehet a neve annak az eljárásnak, ahogyan a szöveg-

közi képmellékletek vannak közölve. Semmi felvilágosítás. Csak így: «Csészetartó szobrok» (5. sz. kép); «Zománczos korong» (17.); «Krisztus sírbatétele» (38.). Ki mondja meg nekem, ha máshonnan nem tudom, honnan kerültek ide s mit keresnek itt e képek egy irodalomtörténetben? A 22. lapon látok egy díszesen kicifrázott nagy P betűt, melynek karikájában egy primitív csinosással körvonalazott kis koronás alak áll, s a P betű alá ez van írva: «Szent István». De hát ki rajzolta P betűbe Szent Istvánt? S miért éppen P betűbe? Bizonyára nem tört volna le a keze a képek beillesztőjének, ha hozzányomatja, hogy «a Képes Krónikából» vették ez ábrázolatot. Hasonlóképen elsajnálták a felvilágosítást az Attilát, Szent Lászlót, a magyarok bejövetelét ábrázoló primitív képek alól. Hát minek nézik a közönséget? Csak kép kell neki, hogy ne legyen mindenütt betű? Közlik Berzsényi, Kölcsey, Vajda Péter és mások síremlékét, vagy szobraik képmását: de hol van az a síremlék, hol van az a szobor: senki meg nem mondja. Egy vállalat, mely a közönség erszényére appellál, több körületekintéssel és figyelemmel tisztelhetné meg a maga közönségét.

Utoljára hagytam s nem is igen említettem eddig a nyelvtörténeti bevezetést. Mert ezzel kapcsolatban mutatok rá egész irodalomtudományunk egyik nagy hiányára s legsürgősebb teendőinkre. Vagy van nyelvtudományi eleme is az irodalomtörténetnek s akkor az nem különíthető el tőle külön fejezetként, s akkor azt jobban kell tudnia egy irodalomtörténésznek, mint a legkoszorúsabb nyelvésznek is; vagy niucs, s akkor fölösleges egy kis nyelvtudományi kivonatot biggyeszteni szemszúrásul a mű elé. Előrántani egy nagynevű nyelvészt, s egy bevezetéssel, mely elmondja, hogy nyelvünk rokonsága mióta érdekli a tudományt; hogy finnugorok vagyunk, nem pedig törökök; hogy vannak latin, szláv, német stb. kölcsönzavaink — elintézni az irodalomtörténet nyelvkérdését: csak kibúvárs a tulajdonképeni feladat alól. Igen helyesen jegyzi meg a bevezetés érdemes írója, hogy «nem föladatunk a nyelvtudomány történetének előadása», s mégis avval tölti meg a bevezetés felét. Kérdem: mi köze ahhoz az irodalomtörténetnek, hogy egy csomó magyar szó hogy hangzik finnül, vogulul, lappul, cseremisziül stb.; hogy nem csak szavak, hanem szólásmódok, sőt mondatszerkezetek, igei és birtokos személyragok, képzők is megegyeznek a rokon nyelvekben? Nem, az irodalomtörténet nyelvi kérdése nem ez; ez mind tisztán nyelvtudományi kérdés. A mi feladatunk egészen más, de ezt mindig csak elűtjük. A mi nyelvi kérdésünk az *irodalmi nyelv* kialakulásának, fejlődésének története; a költői nyelv története; a magyar próza története; ki mit hozott; ki mily irányban alakította tovább; mi újat adott át az utána jövőknek? Beszélünk nyelvtanítóról, holott csak annyiban van hozzájuk közünk, amennyiben részük volt az irodalmi nyelv megállapításában, kodifikálásában vagy legalább irányításában. Beszélünk deákos, franciás, németes, magyaros iskoláról, panaszkodunk, hogy csupa fordított művekkel kell vesződnünk s nem vesszük észre, hogy hiszen hic Rhodus: itt a feladat: az a sok fordítás és utánzás, melyik iskoláé hogyan befolyásolta az irodalmi nyelv s általában a mű-

formák alakulását? Az a sablonos kis bevezetés csak egy korty ital, melyet megengesztelésül lötytyintünk a nyelvtudomány földjére a nyelv szellemének, de azután nyugodt lélekkel megyünk tovább, mert ez már el van intézve. Az egész művön pedig végighúzódik egy nagy űr s ideje volna, hogy már betöltsük. A nyelvészekről mit se várjunk: nekik más dolguk van; mennyit írtak már pl. a nyelvújításról: de stilisztikai eredményei mind mostanig nincsenek kellőképen megvilágítva. Faludiról, hogy több példát ne mondjak, ezt olvassuk: «Kár, hogy csak fordító. Művei... inkább a nyelvészt érdeklik... s csak kevésé az esztétikust.» Sőt elsősorban az esztétikust kell hogy érdekeljék! Faluival kezdődik meg a magyar stílus tudatos reformálása, s ha kár, hogy csak fordító, s ha inkább a nyelvészt érdekli: akkor egyáltalán ne is írjunk róla, akkor adjuk oda a nyelvészeknek.

Általában mindaz, ami az irodalmi kifejezés nyelvi és alaki történetére vonatkozik, elsősorban volna tárgya az irodalomtudománynak. E téren azonban eddig keveset tettünk; s ha összefoglaló munkában az előbbiekhöz képest haladást követelünk, azt különösen erre a pontra értjük.

Ez a könyv a maga egészében nem jelent haladást tudományunk eddigi állapotához képest. Hasznos szolgálatot csak a kiegészés utáni korszak feldolgozása fog tenni, jóllehet bírálói épen ezt a részt támadták leginkább. Bár sem egyszempontú áttekintést, sem világos csoportosítást, sem kritikailag megnyugtató kiemelő jellemzéseket nem nyújt, kétségtelenül meglesz a haszna. Kiindulásul, legelső tájékoztatóul használható lesz s épen hiányai fognak újabb s kerekesebb feldolgozásokra ösztökélni. E rész szerzője, Ferenczi Zoltán, igen hasznos munkát végezne, ha egy külön kis füzetben kiadná a kiegészés utáni magyar irodalom időrendi mutatóját, olyasfélért, amelyet nemrég Pintér Jenő adott ki, egy kis füzetben, az 1772—1831 közötti korra vonatkozólag. A szükséges adatok bizonyára rendelkezésére állanak s aránylag kevés fáradsággal igen terhes munkától menthetné meg e korszak későbbi tanulmányozóit.

G. Gy.

Dézi Lajos: Tinódi Sebestyén. 1505?—1556. Budapest, 1912. 233 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. (Magyar Történelmi Életrajzok. XXVIII. évfolyam. 4—5. f.)

Dézi Lajos munkája azon könyvek közé tartozik, amelyekről különböző szempontokból majdnem ollenntétes ítélet mondható. Mint életrajz alig illik a magyar történelmi életrajzok közé s jelesebb monográfiáink mellett alig vehető tekintetbe. Azonban mint általában tudományos mű jól megállja helyét; a tárgy sokoldalú ismereténél, a kor irodalmi, politikai és társadalmi szellemének beható fejtegetésénél fogva irodalomtörténeti tanulmányaink java termékei közé kell soroznunk.

Ha van magyar író, akiről nem lehet életrajzot írni, a hírnevesebbek közt bizonyára Tinódi Sebestyén az. Miért? Mert mindaz, amit életéről tudunk, néhány rövid sorba összefoglalható. Alig vagy épen nem ismerjük életének legfőbb adatait: születése évét s helyét, neveltetését, pártfogói-

hoz való viszonyát, szóval életének külső képét. Azonban ismerjük munkássága eredményét, amelyből belepillanthatunk lelki világába, eszméi s törekvései központjába. Láthatjuk: mily módon iparkodott a kor nagy válságait, élet-halálharcait a nemzet fejlődésére, a magyarság küzdelmeinek erősítésére a költői és zenei mesterség segítségével hathatós tényezőkké alakítani. Más szóval: mindazt ismerjük, ami a *tanulmány*, vagy ha tesszük, az *essay* tárgya, de *életrajz* csak nehezen kerekíthető belőle. Szilády Áron és Acsády Ignác is belátták ezt. Életrajzhoz külső adatokra is szükségünk volna, amelyeket nyilván soha sem, vagy legalább ez idő szerint nem ismerünk. S hogy az író a tanulmány kereteit életrajzzá bővítse, természetesen számos oly adatot kénytelen felhasználni, amely önmagában véve igaz és jellemző lehet, de az érdeklődést minduntalan elvonja a főalakról.

Nem azt mondjuk a világért sem, hogy valamely író vagy államférfiú életrajzában a tárggyal szorosan összefüggő kérdések bővebben is szóvá nem tehetők; vagy a főhőssel együtt küzdő, életfolyamára különösen hatást tevő más férfiak életrajzai többé-kevésbé nem festhetők, az illetők szerepéhez mérten néha részletesen, körülményesebben is. Nagyobb, kidolgozottabb életrajz úgy szólva több kisebb tanulmányból áll. De a főalaknak lehetőleg előttünk kell élnie; előttünk kell eszméiért lelkesülnie, szóval vagy tollal, vagy valódi fegyverrel síkra szállnia; lelki világával nemcsak egy rövid szóra bemutatkoznia, hanem úgy szólva férfiúi életszakát eltöltenie. A vele szoros kapcsolatban élt férfiak csak annyiban érdekelnek, amennyiben őt újabb oldaláról, működését közelebről jellemezhetik.

Dézi Lajos könyvéből Tinódi Sebestyénnek majd minden kortársát részletesebben megismerjük, mint magát a főalakot. Török Bálintot, Nádasdy Tamást, a korabeli hegedősök némelyikét majd csak úgy tárgyalja, mintha ez volna igazi célja. Ami csak onnan magyarázható, mivel Dézi Lajos maga is érzi, hogy életrajzhoz oly kevés adata van, amennyi a tervezett műhöz korán sem elegendő. Segít tehát magán, ahogy tud.

E tekintetben különösen a könyv harmadik fejezete, mint tulajdonképi függeléke, a legbeszédesebb bizonyítékunk. Semmi kétség, hogy valamely rendkívüli hatású író pályájának ismeretéhez igenis hozzá tartozik: mily szellemi örökséget hagy hátra, kiket nevel örököseiül, mily hatást tesz kortársaira. De abban sincs semmi kétség, hogy a szellemi örökösök részletes tárgyalása, időrendbe szedett felsorolása úgy, hogy a könyv főalakjával gyanított kapcsolatuk érinthető se legyen, semmiképp sem tartozik a főalakul szereplő író életrajzába. Hogy csak újabb irodalmunk néhány nagy alakjára hivatkozzunk: sem Vörösmarty vagy Kisfaludy Károly, sem Petőfi vagy Arany János, sem Jósika Miklós b. vagy Jókai életrajzírója nem tárgyalja részletesen azon írókat, akik hatásuk alatt léptek a műzsák szolgálatába, pedig egyiknél-másiknál a hatás százszorta közelebbi, mint azoké, akiket Dézi Lajos Tinódi Sebestyén szellemi örököseiül bemutat. Hová vezetne Dézi Lajos felfogásának analógiája egy-egy korszakalkotó államférfiú életrajzában tárgyalásában? A Széchenyi István gr. életrajzírója e szerint majd minden magyar államférfiút kénytelen volna

részletesen méltatni. Írónk a «szellemi örökség» fogalmát a lehető leg-tágabb értelemben veszi, véleményünk szerint minden elfogadható ok nélkül. Még ha világosan ki tudná is mutatni Tinódi hatását énekmondó kortársaira, akkor is elég volna e hatás fokozatának megállapítása. Ily módon jobban tette volna Dézsi Lajos, ha könyvének *a XVI. század históriás énekei* címet adja. Igaz, hogy akkor bajosan sorozhatta volna a magyar történeti életrajzok közé, de legalább a mű anyaga megfelelt volna címének s mindenki tudta volna, mit keressen a könyvben.

Nem szándékunk ezúttal a szóban levő vállalatról, amelyet a Magyar Történelmi Társulat nem csekély áldozattal tart fenn, bírálatot mondani. De azt az észrevételünket még sem hallgathatjuk el, hogy nem minden megjelent életrajz való a vállalatba. Vannak írók és államférfiak, akikről még fejlettebb irodalomban is tökéletesen elég volna pár ívnyi tanulmány. Életrajzot, kivált a magyar *történeti életrajzok* közt inkább csak olyan alakokról kellene közzétenni, akik igazán országos hatással működtek, akik koruk eszmévilágát jellemzőleg kifejezték, vagy élettörténetük önma-gában különösebben is érdekes és tanulságos.

E tekintetben Tinódi Sebestyén ellen nem tehetünk kifogást. Viszont azonban életadatai — mint említettük — oly hiányosak, hogy az író kénytelen a keretek kitágítását másféle úton-módon megkísérteni: az énekek tartalmát mindenütt elmondani, a lantos előadását a történelmi igazság szempontjaihoz mérni, az erre vonatkozó irodalmat összegyűjteni s egyszersmind a többi XVI. századbéli lantos deákot is egymásután bemutatni.

De a mennyire nem osztozunk Dézsi Lajos felfogásában műve szerkezetére nézve: épen oly teljes elismeréssel adózunk neki a tárgyára vonatkozó adatok lelkiismeretes felkutatása és összeállítása miatt. Nemcsak Tinódi *Crónicája* forrásait tárja fel, ahol csak teheti, hanem a többi énekmondók műveit is. Nemcsak az egyes énekek tárgyi adatainak régibb és újabb irodalmát kíséri széleskörű figyelemmel, hanem egyszersmind irodalmunk történetének a krónikások életére s műveire vonatkozó minden rendű tudósításait felhasználja s értékeli. Sokszor a csekélyebb fontosságú kérdéseknek is egész irodalmát összeállítja, például a Csáthy Demeter életére vagy a Tar Lőrinc mondájára vonatkozó forrásokat. Bizonyos, hogy Dézsi Lajos munkájának a XVI. század politikai és műveltség-történetével foglalkozó író nagy hasznát veheti. Könyvének ez a legmaradandóbb értéke.

Emellett a főalak életrajzának összefoglalásában érdekesen igyekszik Tinódi Sebestyén írói jellemét nagyobb körvonalaiiban megalkotni, ha szinte itt-ott elmosódó színeket használ is, mint midőn a vándorlantos képzetének fogyatékoságát, a jelzőkkel való fukarkodást érinti. De különben mind politikai pártcserélése, mind írói sajátságai megítélésében elfogadható véleménye van. Néhol talán a kelleténél kissé szigorúbb is. Igaz, hogy Tinódi Sebestyén énekeiben a jellemfestésnek és a szerkesztésnek még alapvonalai sem találhatók meg, de egy-egy hangzatosabb versszakkal néha jól kifejezi a nemzet hangulatát. Igaz, hogy történetírói

rangra nem emelkedik, de mint krónikaíró oly tulajdonsággal dicsekszik, amely a legnagyobb történetírókban is a legritkább. Mindig nehéz a korabeli államférfiak működéséről az utókor által is elfogadott ítéletet mondani s kétszerezsen nehéz olyanról, mint Fráter György, aki valóságos rejtély kortársai szemében s igazában csak a XIX. század második évtizedében Kazinczy szolgáltat neki igazságot. Semmi sem jellemzőbb Tinódi Sebestyén ítélőképességének élességére nézve annál, amit e rendkívüli férfiú működéséről mond. S ez egyszerszind nagy erkölcsi bátorságának is félreismerhetetlen jele. Szerettük volna, ha Dézsi Lajos ezt különösen kiemeli. Ezzel ellensúlyozhatta volna a hazai kérdésekben elvétve mutatkozó «szűk látókörét», mert az általa is idézett sorok (115. l.) veleje a vándorlantos ítéletalkotásának fényes bizonyága.

VÁCZY JÁNOS.

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái. Budapest, 1913. 71. l. Athenæum-nyomda.

E dolgozat szerzője igen hasznos munkát végzett. Az előző kutatások felhasználásával szemügyre vette Balassi költészetét, megfigyelte fő sajátosságait és megállapította viszonyát a megfelelő irodalmi mintákhoz. Az eredmény nem épen meglepő, de rendkívül becses, mert az eddigi sejtések és hiányos utalások helyett határozott adatokat, egybevetéseket kapunk, melyekkel szerző nagyban hozzájárul a kiváló költő művészetének megértéséhez. Dicséret illeti készültségét, mellyel feladata megoldására tört s amely egyben magyarázatát adja fáradozása sikerének.

Balassi lírája — irodalmi minták tekintetében — legszorosabban a humanista költészethez kapcsolódik. E költészet udvarló színezetű s célja a szerelmi hódítás. A hódítás eszközei: a bók, a szájalomkeltés, a szemrehányás. Főbb műfajok: az elégia és az epigramma. Gyakori költői fogás: az antik eredetű echo alkalmazása. Diszítő elemei közt nagy szerep jut a mitológiai terminológiának. Jellemző vonása még az élmény hiánya. Nagyjából ezek a fő sajátosságok mutathatók ki a Balassi költészetével kapcsolatba hozható többi irodalmi forrásokban is, tehát az egykorú olasz-francia lírában, a német dalgyűjteményekben és ami feltűnő, — az antik mitológiai vonatkozás híjával — a török szerelmi költészetben is. Szerző így utalva az egykorú és közelkorú nemzetközi sablonra, először is ezek általános hatását mutatja ki Balassi költészetén. Majd a részleges hatás tárgyalására térve, a propertiusi és ovidiusi nyomok után (XXVII., XIV. Coel.: XII.) Angerianus és Marulus kerülnek szóba. A tőlük származó átvételek olykor elbeszélésszerűek (ide tartoznak a XV., XVII., XLII., XLVII.), máskor párhuzamok (XL., L., LIII., XLIII.) vagy felsorolások (XLVII., XXI.), végül párbeszéddek (XLV.).

Egy reneszánsz kori divatos műfaj mintájára készült a XI. számú májusi dal. Aeneas Sylvius két irányban hatott. Egyfelől Lucretiára alkalmazott bókjaival (VII., XXIII., XXVII.), másfelől regényének oktató elemeivel (LXXIII.). Fulgosius Baptista példázása ugyanily okból figyelemreméltó (XXX., LXXI.). A német dalgyűjtemények közül Balassi főkép Reg-

nart Jakabét használta. Innen valók a XLIX. és XX. sz. drbok eredetijei. Ennek megállapítása szerző érdeme. A gyanítható fordítások közül a XV., XX. és XXXIX. sz. darabokra találunk utalást. A továbbiakban a nótajelzések vizsgálata következik. Kimutatható, hogy német nótajelzést csak egyet használt a költő, valószínű azonban, hogy a XLIII. sz. drbé mögött is német dallam rejlik. Olasz nótára négy ízben írt Balassi. A lengyeleknek mondott nótajelzések közül csak egy a lengyel. A hatás kronológiáját tekintve Balassi szerelmi versei három csoportra oszlanak: 1. a házassága (1584) előtt írt énekekre, melyek középpontjában a nyíltan megnevezett Losonczy Anna áll; 2. a Julia-ciklusra (1584—1589); 3. a Coelialis-dalokra (1589 után). Az első csoportot — úgy mond — fejletlen verselés jellemzi, de az érzelmi élet hangulatokban leggazdagabb. Idegen hatás nyomára csak 5 drbon látszik. Legerősebb a humanista befolyás a Julia-ciklus idején, melyből valóságos szerelmi regényt kapunk (személyei: Cupido, a költő s az imádott); míg a Coelialis-dalokban az anyagi átvételek eltűnnek s csak Cupido szerepe emlékeztet a reneszánsz kori költői hagyományra. Mily átalakuláson ment át az átvett anyag Balassi tollán? Felelet: 1. A költő az idegen anyagot kiszélesítette; 2. elhanyagolta a latin minták klasszikus vonásait; 3. ugyanezeket olykor (akárcsak Zrínyi) keresztény felfogással alkalmazta. Így azután nem egyszer anakronisztikus talákozások keletkeznek (pl. Cupidót és Istent együtt említi XXI. 876.). Mindezekből látható, hogy a költő nem szolgailag utánozta példányképeit. Helyesen mondja e derék dolgozat befejezése: «Balassi hatalmas írói egyéniségét nem meríti ki a reá ható irodalmi erők ismertetése»:

BAROS GYULA.

Madarász Flóris: Herceg Ferenc drámái. (A ciszterci-rend egri kath. főgimnáziumának értesítője. Eger, 1913. 3—27 l.)

A program-értekezések megszokott átlagánál jóval nagyobb figyelmet érdemel *Madarász Flóris* munkája. Értesítőkből vajmi ritkán találkozunk olyan közeleső témával, mint az övé; nagyon sokan riadnak vissza — legalább ilyen helyen — a «történelmi távlat», a «megállapodott értékelések» hiánya miatt. És mindenesetre, bizonyos mértékig, jó is, ha iskolai értesítőkből nem avatkozunk még hangosan dülő harcokba. De egy már kialakult írói egyéniségnek olyan tárgyilagos, nyugodt és magas színvonalú jellemzése, amelyet Madarász adott, csak követendő példa lehet. Éppen ezért foglalkozom bővebben munkájának eredményeivel — és tévedéseivel is.

Értekezése bevezető részében hangsúlyozza, hogy mekkora különbség van *drámaköltészet* és *színpadi irodalom* között. Az előbbinek, szerinte, «kétségkívül nagy hasznára lehet a színművészet, de tőle függetlenül is élhet és virágozhatik». Az utóbbit a mindennapi fogyasztás kielégítésére szánt iparnak tekinti, melynek a tulajdonképeni irodalomhoz semmi köze. Herczeget természetesen az igazi drámaköltészet művelői közé sorozza és ezért tartja kötelességének, hogy foglalkozzék vele.

Nos, ez a szoros elhatárolás — alapvető tévedés. Régi, nagyon régi

kérdés ez és talán sohasem lesz eldöntve: de annyi bizonyos, hogy az irodalmat és a színpadot ilyen kategorice elvágni egymástól nem lehet. Nincs hozzá logikai alap. A drámaköltészetet nem szabad úgy meghatározni, ahogy Madarász tette. Ez a hamis premissza saját értekezésében is — mint majd látni fogjuk — többször megbosszúlja magát. Az, ami a színművészettől függetlenül is élhet és virágozhatik, az lehet dramatizált költészet, de nem drámai. A dráma meghatározásából nem lehet kihagyni azt, hogy egy valahol összegyűlt közönségre hatnia kell. Ilyen közönség nélkül nem fejlődött volna ki Shakespeare, és ilyen közönség hiányában nem virágzott a Shakespeare-kultusz a 18. század végéig. Ha pedig elfogadjuk azt, hogy a közönségre — és pedig színházi közönségre — hatnia kell a drámának: már nincs alapunk a kategórikus elválasztásra. Maradna alapnak az, hogy becsületes eszközökkel hat-e az író, vagy ravasz ügyeskedéssel, esetleg a közönség gyengéinek erkölcstelen kihasználásával. De meg lehet ezt minden esetben határozni? Vagy azt mondhatjuk: drámaköltő az, aki igazat ír, mesterember az, aki hazudik. De itt van Bernstein, akit mi lenéző vállvonogatással szoktunk mesterembernek nevezni — igaz, hogy bösorkányos ügyességű mesterembernek. És Bernstein alakjai igazi emberek, ravasz trükkjei valószínűvé vannak téve; a mai közönség érdeklődését, emberi részvétét épen úgy felkölti és idegeit minden-estetre jobban felkorbácsolja a legigazibb íróművésznél. Csakugyan nem volna ebben semmi irodalom?

Ha a közönség gyöngéinek kihasználása közönséges «színpadi íróvá» sülyeszt, akkor a *Dolovai nábob lányának* és a *Gyurkovics lányoknak* írója nem érdemli meg — Madarász meghatározása szerint — a «drámaköltő» elnevezést. Itt az ellenmondás. A «jól végződő, érzelmes szerelmi történet és a rokonszenves vonásokkal felruházott *szalonhuszárok* bemutatása» — ez szerezte meg, Madarász szavaival, a *Dolovai nábob lányanya* sikerét. Teljesen igaza van! És ha jelenetről jelenetre végigmonnánk a darabon, egészen a híres «hazudsz! Szeretsz!» felkiáltásig (mely Ohnetnek is becsületére válnék) — nagyon sok mindent találhatnánk benne, ami nem emberi, nem igaz, nem is költői, csak épen — hatásos. Nem, ez a darab nem élhetett volna meg színészek nélkül, sőt talán nem is ér száz előadást, ha a huszárok már akkor — csukaszürke egyenruhát viselnek.

Ezzel a darabbal tehát — saját meghatározása szerint — nem kellett volna foglalkoznia Madarásznak.

Még kevésbé a *Gyurkovics lányokkal*. Erről a vígjátékról megjegyzi, hogy «annyira a színpad számára készült, hogy Herczeg összegyűjtött műveinek sorozatában meg sem jelent». Tehát mégsem lehet Herczeget mindig és mindenben megkülönböztetni a «színpadi íróktól». (Ő is megköszönné szépen!)

De itt, épen a fiatal Herczeg jellemzésében mondja el Madarász legértékesebb igazságait, legjobb megfigyeléseit. E passzus nagy részét idézem.

«Azokat a tárcákat, amelyek Herczeget mindjárt pályája kezdetén divatba hozták, teljesen áthatja a könnyűvérűség filozófiája. Legfőbb vonzóderejük a szeretetreméltó léhaság... A léha társadalom beleszeret ön-

magába az elébe tartott tükörből, amely nem torzít, sőt szépít és hizeleg az emberi gyengeségeknek . . . Nagyon sokan meríthették már az ő jókedvtől duzzadó rajzaiból azt a meggyőződést, hogy az életben semmit sem érdemes komolyan venni, legfeljebb az élvezetek hajhászását. De ez még nem volna a legnagyobb baj. Ezek a behízelt művek egyúttal lazává teszik az erkölcsi ítéletet annak mérlegelésében, hogy hol kezdődik a bűn. Veszélyeztetik olvasóik erkölcsi biztonságát, és pedig annyival inkább, mert sohasem botránkoztatnak meg, nem riasztanak vissza kirívó durvaságukkal, ízléstelenségükkel, törvényüknek vallván az illetet, a külső tisztességet. Igen, mert épen eme külső tisztesség leple alatt teszik kiváratossá a bűnt és ébresztenek kételkedést az erényben.»

. . . Liberális embernek vallom magamat és nincs az a merészség, amit az irodalomban és művészetben el nem fogadnék. De a tudós szerzetesnek e szavait aláírom, sőt aranyba vésetném. Nem Casanova emlékiratait tartom veszélyes és erkölcstelen olvasmánynak, hanem a léhaságnak, a könnyű életnek ravasz, hízelt rajzát, a Gyurkovicsok történetét, mindenféle alakjában, könyvben és színpadon egyaránt. Ha kétszáz év múlva egy direktor elő találja kotorni a *Gyurkovics lányok* poros szövegkönyvét, az akkori nemzedék meg fogja érteni, hogy miért kellett a gentrynek, ennek a «nemzetfenntartó elemnek» tönkremennie. Azért, mert így élt, ilyen volt, és akadtak hozzá asszimiláló írók, akik ezt igen kedvesnek és mulatságosnak találták . . .

Herczeg Ferenc ma a fellegek magasságából nézhet le régi énjére, s a könnyű érvényesülés, a léha élet sima és erkölcstelen történeteit olyan írók vették ki a kezéből, akiknek neve valószínűleg sohasem fog az *Irodalomtörténet* hasábjain megfordulni.

Madarász kitűnően rajzolja meg Herczeg pályájának emelkedését, ebből a szempontból is. A verseczi sváb fiú asszimilálódhatott a gentryhez, de nem maradhatott örökre vak a hibáival szemben. Regényeiben, darabjaiban szívesen rajzolja az előkelő társaság életét, de most már szembe tud és mer szállni gondolkozásukkal. Munkái tendenciózussá lesznek és tendenciái merészek. Szatirikussá válik és túlzásaiban kifogyhatatlan elméség van.

A *Honthy háza*, drámai hibái mellett is, tiszteletreméltó példája Herczeg magasra emelkedett erkölcsi felfogásának. A későbbi *Kivándorló* (mely a *Láp virága* c. novellából készült) már határozott szembehelyezkedés a kaszinói erkölccsel. Kár, hogy tendenciáját csak dialektikával támogatja, egy — igaz, hogy eredeti — raisonneur-rel, Kelemen Kováccsal. A *Kéz kezét mos* című vígjáték a mindenható protekciót ostorozza, kissé túltömött rajzban, de sok igazsággal mutatva be a magyar közéletnek ezt az oldalát.

Legmagasabbra, a tragikus fenségig emelkedik Herczeg magyar közéleti szatirája — a *Bizánc*ban. Aligha csalódunk, ha már most Herczeg chef d'œuvre-jének jelentjük ki ezt a darabot, melyet nyilván ezért tárgyalt Madarász is az időrendtől eltérve, utolsó helyen. Ennél nagyobb, megdöbbentőbb, igazabbat valóban sem azelőtt, sem azóta nem alkotott Herczeg.

Mint ha az a sok, mindenféle színű fátyol, amely mindnyájunk szemét többé-kevésbé sűrűn eltakarja, egyszerre lefoszlott volna a szemérlől. Talán a kiválasztottaknak is csak egyszer adatik ilyen pillanat. Herczeg megragadta — és ami siratnivalóan nevetséges, korlátoltan aljas, cinikusan hazug van közéletünkben, éppen úgy megrajzolta a bizánczi udvar képében, mint az elbúsult hősiességet Giovanniban, a nagy, egyszeri erőfellöbbanást a gyöngye Konstantinban, az önfeláldozó odaadást Hermában. Igen, egészen, mindenestül, jó és rossz vonásainkkal örök időkre benne vagyunk ebben a darabban. Itt már nem osztálypoéta Herczeg; — az egész magyarság éneklője itt, egyetlen idegen mezű darabjában. (Csodálom, hogy ezt nem jegyzi meg Madarász.)

Az értekezés érdemük szerint, behatóan méltatja Herczeg regényes színműveit: *Ocskay brigáderost*, a *Balaton regét*, *Déryné ifjasszonyt*, *Éva boszorkányt*. Részletekben lehetne talán vitatkozni itt-ott a felfogásával, de ez gyümölcstelen fáradság volna. Legfontosabb része a tanulmány-nak mégis csak az, mely Herczeg fejlődését tünteti fel a léha kaszinói felfogástól az egész társadalom komoly rajza, szigorú bírálata felé.

Azt hiszem, sikerült nyilvánvalóvá tennem, hogy a drámaköltészet és a színpadi irodalom kategórikus kettéválasztása még egy és ugyanazon írónál is lehetetlen. Ezer és ezer lépcsőfok van a drámai irodalomban is, mint mindenütt, ahol értékelésről lehet szó; előzetes alapelvekkel nem szabad a bírálatból kizárni senkit és semmit. A mesteremberben meg lehet néha találni a művészt és a művészből nagyon sokszor a mesterembert.

BENEDEK MARCELL.

Ambrus Zoltán: Vezető elmék. Irodalmi karcolatok. Budapest. Révai Testvérek 384 l.

Végre egy kötet kritika, melynek a szerzője okos: pedantéria nélkül, könnyed: felszínesség nélkül, európai: magyar fitymálás nélkül, konzer-
vativ: korlátoltság nélkül, és modern: hányjavesítés nélkül. Szép, csinos, magas előkelőség, mely nem fitogtat semmit a világon; érték: mely nem hivalkodik, komolyság: melytől minden pipere idegen. Egy gondolkozó, művelt magyar ember, az Arany Lászlók nemes fajtájából; elmosódottabb egyéniséggel, kevesebb magyar zamattal, szinte semmi alföldi fízzel: de éppoly igénytelen komolysággal, éppoly érzékeny, úri szerénységgel, s éppoly veleszületett, diszkrét formaérzékkel.

Szétszórtan, időnként jelentek meg az itt egybegyűjtött cikkekcsék, elmékedések és kritikai művek. De így egybegyűjtve valóságos meglepetéssel szolgálnak. Soha jobbkor ez a meglepetés! Manapság, mikor a legmákszemnyibb, legujdonsúltebb kis kritikai féreműben is szemet szúr, harsog, rikít valami; ma, mikor a mellverő szubjektívizmus vásári korát éljük és szenvedjük; mikor minden komédiás mellett ott az ügynök, ott a dobverő: fel kell hogy tűnjön a komoly férfiú, ki feltűnni, szemet szúrni, panorámába csödíteni soha sem akart, kinek gondolatai után legfőbb gondja csak az, hogy mennél távolabb húzódjék a tolongó piactól. Ha abszolút értéke nem volna is e régebbi irodalmunkban hagyományos

magyar sajtáságnak, viszonylagos értéke úgyis megvolna ma az ellentét jogán, mely szinte kivétellé avatja, példás kivétellé a nagy tülekedésben.

Oly homogén egységbe, oly egynemű igénytelenségbe olvadtan mutatkoznak, vagy igazábban szólva: tűnnek el, szívódnak fel jelességei, hogy egyenként csak a szándékos elemzés képes őket szemlélhetővé, mérhetővé tenni. Fölületes szem valami szürkeséget, szintelenséget lát irataiban, holott az igazság az, hogy ő egészet alkot, kerek egységet, s nem hegyezi ki a részleteket egymás, vagy az egész rovására.

Semmi sem jellemzi szervesebben az essay-t (mert hisz az dominál e kötetben), mint egy főgondolat, egy alaphangulat egybefoglaló uralma: az teszi rokonává a művészi alkotásnak s különbözteti meg bizonyos tekintetben a tisztán tudományos jellegű értekezéstől. Ez utóbbinak ugyanis belső egységet csupán a vizsgálat alá vett tárgynak az azonossága kölcsönöz, s ezen az egységes, objektív alapon a részleges megállapítások egész, nem egyszer diszparát tömege halmozódhat fel, míg végre kijelöli a belőle következő gondolat-eredményt. Az essay-író azonban már egy ilyen gondolati eredmény birtokában, sőt annak az ihletésére fog tollat, s így mindaz, amit mondani készül, már eleve is annak az ölelésében forrad együvé. Az essay szükségképpen kiegészítője a tudományos értekezésnek; nélküle a laikus, de egyébként művelt közönség nem férhetne hozzá a szaktudomány eredményeihez, melynek fejtegetéseit nyomon követni képtelen; de a gondolatot, mit az essay-író szinte érzékelhetően szuggerál, művészi benyomásként, fogékony lélekkel élvezi.

E kötet miniatűr-essay-i csupa idegen, de különben világhírű íróról szólunk s részben a klassz. Regénytár bevezetéseként láttak napvilágot. Mindkét körülmény fokozott mértékben szükségessé teszi a mondott gondolat-egységet. Nem kimerítő, részlettanulmány, nem életrajzi vázlat, nem bibliografia kell az idegen író fordításban olvasó nagyközönségnek, hanem egy egységes képet nyújtó essay, melyet elolvasva, szinte *érezze*, milyen-fajta költészet, milyen egyéniség kincsesbányája nyílik meg előtte a kezébe vett kötetrel; kapjon végeredményül bizonyos értelmi hangulatot, mely az ismertetett író műveinek összességét visszahangozza, de amely a gondolkodás eszközeivel keltetik fel, s felkeltetik még olyanban is, ki az illető író addig nem ismerte. Így, Dickens képében: e nagy regényírónak témátlanlansága, tendenciátlan életszerűsége (mely az olvasó lelkében valódi élmény erejével hat); Balzacban: a megélhetés kénytelensége folytán megóriásodott alkotóerő; Flaubertben: a gyötrelmes munka árán tömören festővé klasszicizált kifejezés; a Goncourt-testvérekben ez ikerírók szellemi egysége; Daudetban: az egyenként sok más jeles író jellemző tulajdonságok bájos egybeolvadása; Zolában: egy elméleti tévedéstől táplált, de cselekvő igazságszeretettel áthatott nyers, vaskos költőiség meteorfutása az egyetemes népszerűség felé; az öreg Dumasban a meseköltés könnyűvérű romantikája, az ifjabbikban a drámaköltésben is író-stílusú moralista: a kettőben egymást felváltó két korszak háttérszerű sejtetése: — ezek s más efféle vezérgondolatok ütnek egységesítő bélyeget egy-egy essay-jére. E főgondolatok, mint az elősorolás is mutatja, nem az ő egyéni leleményei,

benne élnek a szakirodalom köztudatában, sőt nem egyszer bevallottan a francia kritika egy-egy mesterétől, Taine-től, Lemaitre-től, Anatole France-tól származnak, vagy végeredményben az ő formulázásukban fejeztetnek ki. De hát nem is eredetesködő, különcködő ötletességre van itt szükség, hanem a szakirodalomban leszűrődött, megállapodott, végleges, tipikus nagy igazságokra, melyeket azonban az essay-író egész genealogiájukban, egész jelentőségükben ismer és ért, s ami fő: oly élénken érez, annyira együtt fog fel az anyaggal, melyből leszűrődtek, hogy annak átható hevével a rokon ismeretek s legegényibb gondolatok tömegét egyazon művészi egységbe képes olvasztani.

Az essay-nek ez az eleve biztosított egysége teszi tagoltságát mindig tisztává és áttekinthetővé s az olvasó részére könnyűszerrel s élvezetesen elfogadhatóvá. Ugyanaz biztosítja neki a részletek asszociatív fejtegetésében is a biztonság érzetét. Teljes bátorsággal állapodhatik meg egy-egy állomáson, aggodalom nélkül tehet egy-egy kis kerülőt életrajzi, műelméleti, korjellemező megfigyelések szomszéd mezőire: nem veszítjük el szem elől, mert útközi szemlélődése is csak az egészet támogatja.

Ami azonban ilyformán belső érdeme e kis munkálatoknak, az egyszerűsége a legnagyobb, legelőzékenyebb figyelem az olvasó iránt. Ambrus nem kacérkodik az olvasóval, de megbecsüli őt s nyilván úgy gondolkodik, hogy tartozik valamivel neki, ha már az kezébe veszi az ő írásait, ha már az tanulni akar tőle. Megvan benne az írónak az a legelemibb udvariassága, hogy gondolatot, összefüggést nem az olvasóval találta ki, hanem tisztázott, s minden szükséges mértékig megvilágított anyagot közöl vele s nem okoz neki fölösleges fáradságot, bosszús fejtörést. Az ő kis essay-iben nem találjuk azt az üres nagyképűséget, mely soha nem hallott nevek marékka szórásával akar port hinteni a szemünkbe, mely saját nagy erudícióját akarja bámultatni a hőkent olvasóval, ahelyett, hogy elvállalt dolgát végezné. S nem azt a leghitangabb s manapság szélteben garázdálkodó szélhámosságot, mely szavakkal csalja a naivabb olvasót.

Amint látható, Ambrus Zoltán oly formai erényekkel rendelkezik, melyek önmagukban véve is nagy elismerést érdemelnek, s még nagyobbat érdemelnének, ha a gondolkozás és egyéni eredetiség hasonló mértékével járnának együtt. Ambrus igen tiszteletreméltó gondolkozó, finom izlésű ítélő, de nem nagyarányú egyéniség. S talán éppen ezért tudta annyira elsajátítani azt a mindig korrekt, mindig egyenletes irodalmi formát, melybe minden egészséges és logikus emberi megnyilatkozás befelé, s általa minden művelt ember részére érthetővé s kellemesen befogadhatóvá válik. Azt mondhatnám: ő az első igazi francia a magyarok között. Francia a formaérzéknek e fegyelmezettsége által. Egy stilisztikai ideált valósít meg; azt az ideált, melyet a franciáknál egy sok százados irodalmi nevelés már régen valósággá érlelt, közkinccsé fejlesztett, s minden íróra és beszélőre egyetemessen kötelezővé tett. Ha olyannyira irodalmi nemzet volnánk, mint a francia, a gondolatalakításnak és kifejezésnek e csinos korrektsége már rég kötelező szabály volna mindnyájunkra nézve; elengedhetetlen beléptéjegy volna, melyet mindenkitől számonkérnénk az irodalom kapui

előtt. Hogy egy írónál ennyire feltűnik, az nemcsak arra az egy íróra, hanem — fonákjáról — irodalmi állapotaink egészére is jellemző.

Voltak s vannak mások is, kik ugyane tekintetben figyelmet érdemelnek. De Ambrusban ez külön feltűnő s írói egyéniségét uralkodó módon jellemző kiválóság.

Kicsinylést ne lásson abban az olvasó, hogy Ambrusban nem veszek észre nagyarányú, feltűnő egyéniséget. Valóság, hogy az említett legfőbben kívül alig találhatni benne szembetűnő *pozitív* jellemvonást. Inkább csak negatívumokkal jellemezhetni. *Nincs* meg benne egy és más tulajdonság; s ezek hiánya a maga összességében éppoly jellemző lehet az egyénre, mint bizonyos markáns vonások megléte. Már egy pár ilyen negatívumot mindjárt előljárónak említettem, s látható volt, hogy e hiányok valami diszkrét előkelőséget jelentenek. De különösen két sajátság hiányzik belőle; olyan két sajátság, melyek pedig kritikusan elég gyakran feltalálhatók, s melyek, anily ártalmasak, sokszor éppoly hasznosak is lehetnek. Nincs benne elfogultság, és nincs agresszív indulat.

Nem ragaszkodik elméletekhez, nem esküszik bevett tanokra; az irodalmi fejlődés egyik fázisát nem szereti a másik rovására, nem gyűlöl egyes írókat és irányokat, nem dédelget, nem propagál másokat; nem fejtegeti kárörömmel ellenszenves irányok bukását; nincs fölismerhető, személyes esztétikája. Ő csak élvez, figyel, megért és magyaráz. Szóval: nem elfogult. S e negatívum rendkívül nagy érték az ilyenfajta kritikában, mert higgadságot, megbízhatóságot, sőt bölcsességet jelent. Jellemző például, mily megállapodott higgadsággal tud rámutatni a bizonyos előítéletekben is felfedezhető igazságra. Mikor megállapítja, hogy a katonai foglalkozás kivételes disztinkcióra tarthat számot, vagy hogy az arisztokráciában igenis lehet szó öröklött magasabbrendűségről, mindenki érzi, mily távol áll ő maga mindennemű feudális-konzervatív előítélettől, mikor pedig ez előítéletnek némiképp igazat szolgáltat. Kérzik, hogy nem pártállás, hanem érett, megfontolt, önérdektelen mérlegelés ítélkezik itten. Másfelől azonban ez elfogulatlanság azt is jelenti, hogy nem újat hozó, nem teremtő, nem dominálni vágyó kritikus. Nagyértelmű magyarázó, de nem spontán hatalmú egyéniség.

Szorosan hozzátartozik ehhez a másik jellemző «hiány». Nem agresszív, nem indulatos. S e hiányt nemcsak úgy találomra rántom elő: kritikusként ez a hiány valóban jellemző erővel bír. Ő képes jelentéktelen, de nagy piaci sikerű művekkel hosszasan, végtelen türelemmel és komolyan foglalkozni (Claudine; katonaregények); őt nem ingerli fel az a körülmény, hogy az irodalmi speculatio, mely a közönség gyöngéire épít, mint érvényesül a valódi irodalmi értékek rovására: megelégszik e jelenség okainak higgadt felkutatásával. Képes egy szemernyi keserűség nélkül lapokon át fejtegetni, mily káros hatást gyakorol korunkban az ujságírás az irodalomra, pedig ki-ki tudhatja, hogy ez a mai irodalom legszembetűnőbb kérdése, amely magát írónkat is bizonyára közelről és személye szerint érdekli. El tudok képzelni oly kritikust, aki nem bírna megelégedni ily súlyos bajok egyszerű megállapításával, hanem azok higgadt kifejtése helyett írtó-

háborút indítna ellenök, *beleavatkoznék* az irodalmi állapotok irányításába s gúnnyal, haraggal, felháborodással igyekeznék érvényt szerezni a maga felfogásának. Sőt könnyebben képzelhet el bárki is ilyfajta «harcos» kritikust, mint olyan nyugodt, mértékletes szemlélőt. Meg kell azonban val-
lanunk, hogy ez a hiány egyszersmind nagy ereje is Ambrusnak, mert tiszta látásra és teljes megértésre képesíti. Csak ily higgadtság tudta észre-
venni irodalmunk külföldi ismeretlenségének igazi okát. Megállapítja, hogy mindazon munkák, melyek nagy népszerűségekre vergődtek a külföldön, már azelőtt «valamennyien, kivétel nélkül, nagy feltűnést keltettek és rendkívüli sikert arattak otthon, az író hazájában is. Olyan esetre, hogy a siker a külföldön kezdődött volna, nincsen példa. E megállapítás egy-
szersmind méltó elintézése ama nagyképű, balkáni siralmaknak, melyek-
kel hírlapjaink egy-egy magyar frónak külföldi átlag-sikereit szokták ide-
haza intő például híresztelni. De halljuk Ambrus Zoltánt: Hogyan vár-
hatjuk tehát, — így folytatja, — hogy az a külföld, mely velünk szemben
különbön is csupa előítélet, «kegyével halmozza el a mi fróinkat, akiket
mi magunk se becülünk meg eléggé,» hogyan várhatjuk, hogy népsze-
rűek legyenek a külföldön azok, «akik itthon sem igazán népszerűek?»
A mi íróinknak igazi nagy közönségük idehaza sincsen, nincs még leg-
nagyobbjainknak sem; nálunk «a műveltebb férfiak kilencvenöt százaléká-
nak soha se kellett a magyar irodalom». Itt sem személyes indulat rezgése
hangzik a sorok mögül; ami keserűséget ebből kiérezni, az sem a kri-
tikusé, hanem a tények önnön keserű íze.

Bizonyára az agresszivitásnak e mondott hiánya magyarázza meg, miért nem foglalkozik kritikáiban a mai magyar irodalommal. Pedig nagy szükség volna rá. S ő többet tudna mondani róla, mint bárki más. De alighanem bizonyos szeméremérzet is tiltja szólani. Író ő maga is, és író társairól véleményt mondani vonakodik, jól tudva, hogy nálunk minden kritikát többé-kevésbé kenyéririgységnek minősítenek. Van e kötetben egy elmékedése *A kritika jogáról*, melyben többek közt ezeket mondja: «Kétségtelen, hogy az igazi bírálatnak magának is érdekében áll, hogy ne tévesszék össze a kritika álarcába bujt *érdekekkel*. Az, hogy ilyen is van, sőt orgiákat ül, neki árt a legtöbbet.» Azt hiszem, o szavak személyes jelentőséggel is bírnak: ő még a látszatát is kerülni akarja az önérdektől sugallt kritika-írásnak. Ha agresszív vérmérséklet volna, nem törődnek a gyanúsításokkal.

Az elmékedés különben, melyből idéztem, fényes példája a kritikai lelkiismeretességnek. Fejlett, férfias jogérzékkel önmaga állítja fel a korlátokat, melyeken túllépnie az «igazi bírálatnak» nem szabad. A lelkiismeretességnek, az önmagával való számvetésnek, a jogérzékenységnek e férfias vonása jól illik ahhoz a higgadtan szemlélődő, komoly, nemes archoz, mely oly megnyugtató okossággal s oly rokonszenves szelídséggel bontakozik ki ez «irodalmi karcolatok» háttéréből.

HORVÁTH JÁNOS.